

Példázat a gyors halálról

Freyherr Wolff von Unverzagt hirtelen halála

Nyersanyag karriertörténetekhez

naponként fejekre várják az büntetést

1. A *példa* (exemplum) ugyan csak korlátozott, történelmi avagy irodalmi forrásból építkező a esete az általánosabb hasonlatnak (similitudo), de ezúttal is nagyon fontos nekem. Forrásom történelmi, s mint ilyen, tárgya a *res gestae*.

2. A példát *levelekből* szerzem. A levél igen sok esetben szigorúan magánügy, ma titkos *password* (pw) segítheti, hogy ne kerüljön nem kívánt olvasók elé (*e-mail*).

A titkosítás régen is eléggé fontos volt, ha másként nem lehetett, akkor az elküldött levelek visszakérésével. Nem nehezen talált példáját éppen *Illésházy István*, példánk egyik fontos szereplője adja, aki a Bocskai által támasztott fölkelésnek immár tényleg *legvégén*, 1607. január tizedikén ezt írja a rejtélyes *Rimay Jánosnak*: *Az én leveleimet hogy Kegyelmed összeszedte és megtartotta, Kegyelmedtől fölöttem jó néven veszem és meg is szolgálom. Nyáry uram is írja énnékem, hogy összeszedte őket, Kegyelmedet kérem, hogy Kegyelmed viseljen gondot reá, hogy ismét kezemhez jussanak. Egykor hű szolgája, majd a fölkelés alatt másfelé is tájékozódó *bonorum directora* már korábban mentegeti magát: *az mi az levelek meg nem küldését illeti, énnékem asszonyom önagysága azt írta volt, hogy csak össze szerezzem az leveleket, és mikor Nagyságtok bizonyos emberét küldi érte, az kezében adjam. Én ahhoz az asszonyom írásához tar-**

tottam magamot, az mi énnálam volt, mind egy táskában raktam és vároztam vagyon fél esztendeje, én tölem senki sem kérte, sem írta Nagyságtok, ki kezébe adjam, ezért valamikor érte küld Nagyságtok, és valaki kezében parancsolja adni, az kezében adom.

Bizonyos, hogy a gondosan visszakért levelek ily módon tehát *tükösítve* (Titkos Ügyirat Kezelés) lettek, csak nem előzőleg, mint a TÜK vagy a password, hanem utólag.

Mégsincs lelkifurdalásom, mikor a gyakori titkosítás ellenére is megmaradt régebbi leveleket olvasom. *Szilágyi Sándor*, Arany János nagykőrösi tanártársa és akadémiánknak 1873-tól rendes tagja véleményét vallom: *valóban nagy szerencse egy történetíróra nézve, ha a szereplő egyének levelezését megkaphatja – titkos gondolatjaikat, reményeiket, aspiratioikat tárják fel azokban, úgyszólván jellemüket mutatják be.*

3. *Levelek és jellemeik.* Illésházy István nincs még 26 esztendő, amikor korábbi (véltetően titkos) szövetségükre figyelmezteti 1566. január 14-én Várday Miklóst: *továbbá én azt hiszem, hogy még most újontába kegyelmed emlékezik róla, hogy egyszer hárman, tekegyelmed, én és Borszoló Gáspár uram, egymásnak fogadtunk vala, hogy idő jártában mi hármunk közül valamelyikünk úrrá lenne, hát az másikunkról megemlékeznék ugyan fogadásunk szerint. Azért immár ím ugyan mostanis az partjára érkezett kegyelmed, kin minékünk nagy örömünk, mert mi azt reméljük, hogy minketis utána vonszon kegyelmed.* Nem tudni most pontosan, a rövidesen országnyi birtokok urává lett Illésházyn vajon tényleg segített-e Várday Miklós, mindenestre érdekes lehet ugyanezen levél két további közlése:

a. *Krusithnak az korponai hadnagyságot megadták és az fizetéstis megjobbították neki, illetve*

b. *magam felől azt írhatom, ím még mostis az előbbi hadnagyságban itt Nyitrán vajúszom, ha kegyelmed feljű erre, jöjjön kegyelmed Nyitrára.*

Erdekes lehet s talán figyelmet is érdemel eme két közlés, mert a türelmetlen vajúszás nem tartott igazán sokáig. Illésházy István végül nőül kapja a fizetésében gyakorta megjobbított, végül *hat erős kövázat és mindenféle sok ingó marhát*

szerzett Krusith János özvegyét, Pálffy Katát. Krusith János és Pálffy Kata gyermeke volt Ilona, *Krusith Ilona*, egyébként beteges, sovány, sápadt és korai halála miatt *isztriai* birtokrészét szüleine örökítő leány, akinél 1577-ben Balassi Bálint kínos háztűznézőben járt. Itt *per parabolás* adták értésére, mihez kelljen magát tartania. El is ment a kedve: *nem akarnám, hogy esmét kidőlnék az kosárból*. Pedig Ilona miatt, tudjuk nevére írott verséből, *hertelenséggel jött reá a szerelem*. A dolog lám úgyszólván alakulhatott volna, ha a história másként volt volna, hogy a hat kövással, isztriai birtokkal és számtalan ingó marhával bíró Balassi Bálint akár új apósát is kiválaszthatja. De a história nem így volt: Balassi Bálint *talán* visszatért Ilona miatt talán elhagyott szeretőihez, a beteges leány ifjan, édesapjával közel egyidőben meghalt, Illésházy István pedig nőül vette az özvegyet. A válságosabb időkben ez meg is írja a helytartónak: *Hiszem az egész ország tudja azt, hogy minden valami vagyon, az enyémből vagyon, és az enyém mindennek fundamentuma és gyökere, hogy az én uramnak igen kevés volt, mikor az Isten nekie bírt engömöt*. Illésházy nem is tiltakozhatott, de saját buzgóságát (főként feleségének bizalmatlan atyjafiai előtt) mindenképpen meg kellett erősítenie: *Jól tudod, sokszor étlen, szomjan megkerültem egy nap nagyobb része majorságodat, hajnal előtt fölkeltem, még paripákon Újfalunál által költem az kis Dunán, ott széna takarókat, rét irtókat megjártam, az barmot megláttam, onnan Tamashazanal az nagy Dunán által költem, szenterzsébeti majorhoz mentem, ott szántókat, vetőket, aratókat, az mikor minek ideje volt, mind megláttam, reád öltem, onnan békei majorban, ott is azt míveltem, onnan Illésházára, ott is azt, által költem az nagy Dunán Kéken-révén, ott is, Keskenyben széna takarókat, réteket megláttam, onnan Királyfalvára, ott is az barmot, széna takarókat, dinnyés kertetek mind feljártam, ott ismét által költem az kis Dunán, az magyarbéli szőlőket megláttam, Bazinba jöttem nagy fáradva, mint egy fáradt ló, lám nem ittam meg az tiedet, mint ő (mármint az Illésházy vagyongezelését bizalmatlanul szemlélő rokon) az Uzali Péter keresményét, megvagyom most is, annak fölötte tisztességes udvart tartottam, szolgát sem tartott senki az övéből annyit, mint mi tartottunk, költöttünk,*

maradott is benne, kit sokan irigyeltek. Nem is annyira program ez, mint inkább részletes öngigazolás. Az *szegény Krusith uram* adósságának felét *mingyárást* megadta, Szentgyörgyre és Bazinra is fizetett tízezer forintot.

Szentgyörgy és Bazin (ma *Jur pri Baratislave*, ill. *Pezinok*) mezővárosok fontos szerepet kaptak a történelemben, így példázatunkban semmiképpen sem mellőzhetőek. A királyi hatalom magyarországi anyagi bázisának helyreállítását csakis a zálogbirtokok kiváltása jelenthette. Illésházy is szigorú fölszólítást kap már a századfordulón: ne ellenkezzék az uralkodó akaratával. Ő azonban, hivatkozva a *maradékokra*, azaz a *posteritasra*, ellenáll. Ez felségsértés, 1603-ban *sententiat* is mondanak ügyében, s ha nem segítette volna főherceg (öt esztendő múlva II. Mátyás magyar király), bizony nehezebb lett volna neki. Így azonban úgy csinált, *mintha udvarhoz akarna menni, az herceghez, lovára felül, és az Morvaország felől való kapun kimegyen.* Házaiból még elvisz mindent, amit tud, *minden elvihető marháját, fűképpen ezüstöt, aranyát nyolc szekerre rakván, melyet mindeiket nyolc lú vont, először Hodolinból Trincsenbe ment, onnat Rozsombergbe, és így Lengyelországba, másfélszáz lovas kísérettel mind elől utól szekerét és őmagát, és így ment be Lengyelországba.* A foglalások legott megkezdődtek. Csak gabonája értékét 159 ezer forintra becsülte a kamara.

A foglalásokra kirendelt komisszárusok egyúttal jobbágyait is megesküdtetik, *ha valahun Nagyságodot találják, megfogják.* A császár is kéri kiadatását a lengyel királytól, de mivel Illésházy ott már birtokrészt vásárolt, az ország törvényei szerint ott maradhatott.

A foglalásokat a prágai kamara elnöke, *Freyherr Wolff von Unverzagt* irányította. Ezidőben érte el szép karrierje csúcsát a császár mellett. 1589-ben kapott bárói diplomát Rudolftól, majd a *Klosterrat* elnökeként *Bécsből* folyamatos információkkal szolgált. Itteni megbízatása bizonyosan nem volt más, *mint tisztos ruhába bújtatott kémkedés a főherceg körül.* A császár méltányolta is buzgóságát, Unverzagt báró 1603-ban már a prágai (*anwesende*) kamara elnöke, s szolgálataiért 50.000 dukátot kap Rudolftól. Mind Illésházy, mind az ügyében Bécsben eljáró, egyébként a főhercegnél igen befolyásos

atyafiai úgy gondolják, a császár bizalmasaként túlon túl föl-
bátorodott Unverzagt fölötte nagy akadék. Ő bízta a csá-
szárt, s miatta nem lehetséges gratia.

Bocskai fölkelése eközben csaknem mindenkit játszma-
módosításra készítetett. Az öreg Illésházy még békességgel
távol maradt (*itt is emberek laknak, itt is az Úristen segítsé-
géből tisztességünk, böcsületünk leszen és mindennapi kö-
nyerünk*), de bizonyoságul megírja feleségének: *szemlátomást
bosszút áll ő Szent fölsege érettünk, ím csak az pórokat tá-
masztotta reájok és ím majd végét érik*. Azt is megírja azon-
ban ugyanakkor, hogy *most még hisznek nekem az pártó-
sok, gondolom segíthetnék talán*.

Kinek és hogyan segített volna? Talánbizony jobb az, ha
befolyását semmiképpen sem veszjük el! A császár hirtelen
szükségét látta a *sententia* felülvizsgálásának, *mingyárást*
elvette a *supplicatiokat* a főkomornyiktól s a titoktanács elé
küldette, hogy ott *mingyárást elővegyék és meglássák*. *Én
nem panaszkodhatom arra, hogy császár vontatná az mi
dolgunkat, sem pedig az Titok tanács*, így Pálffy Kata, a csá-
szár miatt *tíz nappal több el nem múlt*. Tíznapos várakozás
a prágai udvarban fölöttébb kivételes. Ugyanez a levél arról
is szól, hogy a bécsi püspök (az egyébként történelmi szem-
pontból renkívül figyelemre méltó *Melchior Khlesl*) *itt vagyon
immár 11 hete vagyon hogy itt vagyon, és még csak meg
sem mondták, miért hívták*. A császár viszont *most jól meg
akarja látni s végére akar menni, mint vagyon ez dolog Il-
lésházyval*. Felhívja a kassai generálist, *Giorgio Bastat*,
hogy számonkérje tőle az *religio* miatt *indított háborúságot,
amely nem volt az ő hírével*. Illésházy békességgel való tűré-
sét az császár és az tanácsurak is igen dícsérik, főképpen ez
háború időben való *nagy constantiaját*. Felesége ezt írja:
*nagy dícséretet adnak érte, hogy ebben az feltámadás-
ban magát nem adta, noha méltán mí velhetne volna meg Ke-
gyelmed azért a bosszúságért, az ki Kegyelmeden esék. De
hogy Kegyelmed mégis az hűséget és császárhoz való en-
gedelmeséget följobb becsüllötte az bosszúságnál, hát
ezért sok jót mondanak Kegyelmednek érte*. Khlesl püs-
pök azt mondta Pálffy Katának, *hogy más ember meg nem
mí velhetne volna ezt az állhatatosságot, az mint Kegyelmed*

megmívelte, de miért hogy az Isten Kegyelmednek okosságot adott, azért maradott meg Kegyelmed az hűségben, az kiért Kegyelmed az emberektől nagy dícséretet veszen. A föltámadás alatt játszmáját ismételten módosító bonorum director most már jobban látja, hová kell igazodnia: sok ember emlegeti most Nagyságodat ez országban, kellene most ha volna valaki mind Őfelségének és mind ez országnak, az ki tanácsot tudna adni, mit kellessék ez pártolásban Őfelségének cselekedni. Tudja, hová kell igazodnia, hiszen a császár Basta után magához rendeli a prágai kamara elnökét, Unverzagt bárót ist. Pálffy Kata referál: azt mondta, hogy az élést, kit az várokból kihordatott Unferzagt, nem az ő hírével sem akaratjából mívelte, és ő magára nem akarja venni, hanem ha elhordatta Unferzagt, hát fizesse meg minekünk. A kihallgatás drámai lett, nem pusztán a párbeszédes forma miatt: Unferzagtat kérlette, hová tette és miért mívelte híve nélkül, azt mondta, hogy Újvárbán, Komáromban és Esztergomban hordotta, azért ha azt nem mívelte volna, éhel voltak volna meg az császár szolgálói. A kamarai elnök könyörgött a császárnak hogy rajta ne hagyja az élésnek megfizetését, mert nem a maga szükségére, hanem őfelsége hasznára költötte. Dehát a császár e pillanatban már semmiről nem tudott: eleget csudálkozik minden ember rajta, hogy császár híre és akarata nélkül ilyen nagy dolgokat merte Unferzagt cselekedni. Az várakat is hogy Henkel Lázárnak adta volt, az is nem a császár hírével és akaratja volt. Az császár csak csudálta és az fejét tekerte rajta, és kérde az császár tőle, miért mívelte ezeket híre nélkül. Azt felelte az császárnak, hogy azért hogy látta, hogy ki nagy úr és sok vagyon kegyelmednek, és hogy ő császárért kezes, és azt akarta kifizetni az ő kezességét az mi jószágunkból. A császár széttárta az ujjait, a fejét tekerte, semmire nem emlékezett. Ilyen istentelen választot adott az császárnak, és az császár csak az fejét tekerte rajta és kikölte előle az ajtón. Azon éjjel Unferzagt mingyárást megbetegölt, most immár oly igen beteg, hogy még az szavát sem érthetik. Az doktorok is mind kétségben vannak felőle, hogy meghaljon. Immár Isten kezében vagyon, mit mível vele. Gyanítható, hogy e nagy betegség hírére a császár ugyan a fejét tekerte

ismét, de nem lepődött meg nagyon. Unverzagt báró immár egymaga viselte Illésházy száműzetésének kényelmetlen, nagyon kényelmetlen következményeit. Állapota tíz nap múlva sem javult, halálát várják bizonyosan. Prágában időzik Illésházy mindig hű várnagya, Leszenyei János, aki nősülését is elhalasztotta ura visszatéréig. Szerinte *Az Úristen jól cselekedte, hogy az Nagyságtok utairól ezt az ártalmas követ félre vetette. Mert az sok hamissággal meg nem elégedvén, ha az Úristen betegségével Unferzagtat meg nem látogatta volna, oly dolgot talált volna, hogy még nagyobb késedelmére ez dolognak lett volna. De mostan látja micsoda jutalma vagyon az hamisságnak. Mert immár két héttől fogvást kínlódik, sem él sem hal, valami orvosságot veszen be, fél óra múlván mind ki kell adni neki. Tegnap öntöttek az doktorok neki négy aranyból két glóbst, és azt adták elnyelni neki, hogy az gyomrát és az belit alá szállítsák vele. Nem tudhatni, ha mi hasznára leszen, az mint éltiben és jobb egészségben lévén szörötte az ajándék aranyat, halálakor is azt adják neki, csuda Isten csudája lehet ez. Az sok krisztírozás miatt is hogy semmi széke betegségétől fogvást nem lehetett (salua reuerentia) egy alfele mint egy két tallérnyi mind kívől és belől is rothadni kezdett.*

A csuda Isten csudája nagy betegségben Freyherr Wolff von Unverzagt 1605 április 6-án meghal. Megmondta a várnagy, *Jeszenyei János* is előre: *ubi dicit humanum auxilium, incipit divinum.*

4. Illésházy István alig két hónap múlva hazatér s igen aktív. A bécsi püspök, Melchior Klhesl, gyanakodva figyeli tárgyalásait: *wegen seiner Particular sachen wil Er des ganzen Khünigreichs verderben nit achten.*

5. 1608. november 16: A pozsonyi országgyűlés királlyá választja Mátyás főherceget.

1608. november 18: az országgyűlés nádorrá választja Illésházy István bárót.